

Eugeniusz Józefowski

Akademia Sztuk Pięknych we Wrocławiu, Wydział Malarstwa i Rzeźby

Janina Florczykiewicz

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Wydział Humanistyczny

Warsztat twórczy jako obszar poszerzania samowiedzy – metodyczne aspekty pedagogiki inkluzyjnej¹

Creative workshop as an area of self-knowledge development – methodical aspects of inclusive education

Abstrakt: W artykule podjęto zagadnienie zastosowania autorskiej metody warsztatu twórczego przy kreacji plastycznej w realizacji celów formułowanych na gruncie pedagogiki inkluzyjnej. Wymiar pedagogiczny warsztatu ujawnia się w jego ukierunkowaniu na rozwój podmiotowy. Dodatkowym atutem jest atrakcyjna forma - działanie warsztatowe stanowi zaaranżowaną sytuację artystyczną, która zakłada aktywne włączenie się uczestników w jej tworzenie. W tekście przedstawiono badania jakościowe nad rozwojem samowiedzy (w zakresie tożsamości) w kreacji plastycznej, która stanowi główny etap aktywności warsztatowej. Analizie poddano proces autonarracji wizualnej zainicjowanej podczas warsztatu twórczego pt. „Kiedy pierwszy raz stałem się sobą”.

Uzyskane rezultaty dowodzą skuteczności warsztatu twórczego w rozwoju podmiotowym, co wskazuje wartość tej metody dla pedagogiki inkluzyjnej.

Słowa kluczowe: pedagogika inkluzyjna, sztuka, warsztat twórczy, kreacja wizualna, narracja wizualna

Summary: This paper discusses the issue of use of the author's methods of creative workshops accompanying artistic creation in achieving the objectives formulated on the basis of inclusive pedagogy. The pedagogical message of workshop is revealed in focusing on personal development. Its attractive form is an additional asset - the workshop activities is an arranged artistic situation, which is particularized by the activity of the persons involved.

¹ Publikacja zrealizowana w ramach projektu badawczego. Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC - 2011/03/B/HS2/03496.

The text presents qualitative research on development of self-knowledge (in terms of identity) in the visual creation which is the main stage of workshop activities. The process of self-narration was analyzed, which was initiated during the workshop "The first time I became myself". The results achieved demonstrate the effectiveness of creative workshop in personal development, which indicates the value of this method for inclusive education.

Keywords: inclusive education, art, creative workshop, visual creation, visual narration

Warsztat twórczy a idea inkluzji

Idea inkluzji odnosi się do równego traktowania osób odmiennych w jakimś aspekcie, co przekłada się na tworzenie im możliwości do równoprawnego udziału we wszystkich przejawach życia społecznego. Przede wszystkim chodzi tu o stworzenie szansy edukacji i pełnego rozwoju w ramach ogólnodostępnych struktur i instytucji społecznych, osobom niepełnosprawnym i marginalizowanym z powodu biedy, odmienności etnicznej i wyznaniowej, nieprzystosowania społecznego i innych, co jednocześnie zapewnia realizację podstawowego prawa człowieka do bycia z innymi [por. Zacharuk, 2011].

Inkluzja wymaga otwarcia się na potrzeby tych osób i stworzenia im optymalnego środowiska umożliwiającego pełen rozwój ich potencji, toteż poszukiwanie pozamedycznych metod oddziaływań wspomagających zdrowie psychiczne i integrację osobowości jest istotne zarówno dla pracy z osobami niepełnosprawnymi, jak i doświadczającymi poczucia izolacji i marginalizacji, które na równi z problemami zdrowotnymi wynikającymi z rodzaju i stopnia niepełnosprawności czy życiowymi, wynikającymi z niższego statusu społecznego, doświadczają problemów wewnętrznych związanych z poczuciem niskiej wartości i przeżywaniem poczucia krzywdy w związku z sytuacją życiową, w jakiej się znajdują.

Wychodząc naprzeciw tej potrzebie w opracowaniu podjęto dyskusję nad możliwością zastosowania warsztatu twórczego, jako metody realizującej cele wynikające z idei inkluzji – zaprezentowane

badania nad efektywnością warsztatu w kształtowaniu samowiedzy, wskazują obszar jego zastosowań w pedagogice inkluzyjnej.

Określenie „warsztat twórczy” w znaczeniu ogólnym odwołuje się do działań, których istotą jest rozwijanie twórczości poprzez aktywne uczestnictwo w proponowanych zadaniach. Idea zastosowania warsztatu twórczego jako formy oddziaływań pedagogiczno-artystycznych została wypracowana w realizacjach podejmowanych przez osoby działające w latach 80. ubiegłego wieku w grupie pARTner. Warsztat twórczy był traktowany przez nich jako metoda edukacyjna, alternatywna do tradycyjnych metod edukacji artystycznej, ukierunkowana na rozwój podmiotowy przy zastosowaniu środków wyrazu i form działań z obszaru sztuki. Zróżnicowanie poglądów na istotę i cele działania warsztatowego oraz długoletnia praktyka przyczyniła się do wypracowania jego autorskich koncepcji [por. Józefowski, 2012; Józefowski, Florczykiewicz, 2015].

Prezentowane poniżej badania odnoszą się do koncepcji warsztatu twórczego wypracowanej przez Eugeniusza Józefowskiego - współautora tego opracowania². W świetle jej założeń warsztat twórczy jest symultanicznym działaniem grupowym przy kreacji plastycznej, ukierunkowanym na intensyfikację doświadczenia sytuacją artystyczną aranżowaną przez artystę, a dookreślaną poprzez jego uczestników. Inicjowane w nim doświadczenie podmiotowe generuje zmiany w postrzeganiu i ocenie elementów tworzących reprezentację rzeczywistości odpowiadającej problematyce podejmowanej w warsztacie reprezentacji rzeczywistości, na którą składają się poglądy, emocje, sposoby wartościowania zdarzeń. Warsztat oferuje pewnego rodzaju „spacer w głąb siebie”, alternatywny dla typowych rodzajów spotkań ze sobą [Józefowski, Florczykiewicz, 2015].

Istotną, z punktu widzenia potrzeb osób objętych inkluzją, jest możliwość warsztatu w zakresie kształtowania samowiedzy, której istotnymi składnikami są: samoocena, poczucie własnej wartości, sa-

² Szersze omówienie formy warsztatu zamieszczono w opracowaniach: Józefowski E., *Arteterapia w sztuce i edukacji*, Poznań 2012; Józefowski E., Florczykiewicz J., *Warsztat twórczy jako okazja rozwoju podmiotowego w przestrzeni sztuki*, Wrocław 2015.

moświadomość, identyfikacja tożsamościowa. Dodatkowym atutem jest możliwość ekspresji wewnętrznych treści w formie plastycznej, która nie tylko gwarantuje poczucie psychicznego bezpieczeństwa, ale też dostarcza pozytywnych emocji, których źródłem jest doświadczanie siebie jako twórcy - wszystko to czyni warsztat atrakcyjną formą oddziaływania.

Kreacja plastyczna jako obszar tworzenia samowiedzy – badania jakościowe

Teoretyczne założenia badań

Przyjmując perspektywę poznawczą, zakłada się, że podmiot konstruuje w umyśle reprezentację rzeczywistości na bazie dopływających doń bodźców i ich interpretacji. Zawarte w nich treści są asymilowane do schematów umysłowych w sposób intencjonalny i selektywny – w zależności od ich zgodności z aktualną strukturą umysłu [Piaget 1977].

Warsztat twórczy, generując doświadczenie podmiotowe, przyczynia się do modyfikacji posiadanej przez podmiot umysłowej reprezentacji rzeczywistości, w zakresie wyznaczonym przez treści jego problematyki. Kluczowa dla tych modyfikacji jest kreacja plastyczna, która stanowi proces tworzenia artystycznej struktury. Struktura powstała na danym etapie tworzenia inicjuje wewnętrzny dialog, który tworzący podmiot prowadzi z samym sobą. Symbole wizualne stanowiące wyraz intencjonalnych treści podlegają interpretacji w kontekście całości kompozycji, co prowadzi do modyfikacji ich znaczeń, a w konsekwencji transformacji artystycznej formy. Owe wieloetapowe przekształcenia mentalne i odpowiadające im transformacje wizualnej formy kompozycji stanowią swoistą narrację wizualną, która odwzorowuje zachodzący proces myślenia - strukturyzowania doświadczeń i nadawania im sensu³. Charakterystyczny dla jednostki styl interpretacji, osadzony w indywidualnej wiedzy

³ W psychologii narrację traktuje się jako zdolność poznawczą w zakresie strukturyzowania doświadczeń i nadawania im sensu [Grzegorek, 2003; Trzebiński, 2002].

o świecie [Trzebiński, 2002], w sztuce wizualnej przejawia się w związkach stylistycznych, czytelnych w układzie kompozycyjnym i tworzących go środkach wyrazu. Proces interpretacji opiera się na wewnętrznym dialogu.

Narracja wizualna jest zatem opowieścią powstającą na bazie elementów wizualnych - symboli i tworzonych na ich bazie metafor. Jej treści inspirowane problemem będącym tematem artystycznej eksploracji zostają odzwierciedlone w artystycznej strukturze kompozycji za pośrednictwem obrazu⁴. Obraz jest zatem wizualnym odzworowaniem informacji zawartych w odbieranych zmysłowo bodźcach, co sprawia, że staje się symbolem, reprezentantem rzeczywistości - tworzących ją elementów, powiązań między nimi oraz zachodzących w niej zdarzeń [Maruszewski, 2002; Młodkowski, 1998; Wunenburger, 2011].

W działaniach ukierunkowanych na rozwój podmiotowy szczególnego znaczenia nabiera autonarracja, w której przedmiotem jest jednostka - jej poglądy, potrzeby, dążenia, wydarzenia biograficzne (Trzebiński, 2002). W ujęciu hermeneutycznym traktuje się ją jako opowieść biograficzną, która stwarza warunki do wglądu i zrozumienia siebie, dzięki skierowaniu uwagi na siebie i zaangażowaniu w interpretację składających się nań elementów [Straś-Romanowska, 1997]. Indywidualna interpretacja ujawnia preferowany przez jednostkę sposób oceny zdarzeń życiowych, nadanie im sensu prowadzi do generowania nowych treści dotyczących „ja”, które będąc włączone w poznawcze struktury samowiedzy powodują ich modyfikację.

Tworzywem autonarracji są uświadomione przez podmiot fakty biograficzne i ich oceny dokonywane z uwzględnieniem kontekstu podmiotowego (wartości, przekonań, poglądów, motywacji), społecznego (relacje ja-inni) oraz kulturowego (wpływy kulturowe determinujące wybory jednostki).

⁴ Jest on odpowiednikiem pojęcia „kod obrazowy”, jakim posługują się autorzy koncepcji psychicznej reprezentacji emocji [Maruszewski, Ścigała 2002]. Powstaje on w wyniku przetwarzania sensoryczno-motorycznego, prowadzi do utworzenia prostych skryptów wypełnionych zindywidualizowaną treścią.

Przedstawiony opis istoty procesu kreacji plastycznej oraz rola, jaką w niej pełni autonarracja wizualna stanowią kontekst dla przeprowadzonych badań jakościowych.

Metoda

W celu wskazania roli kreacji plastycznej w poszerzaniu samowiedzy poddano analizie proces autonarracji wizualnej zainicjowanej podczas warsztatu twórczego pt. „Kiedy pierwszy raz stałem się sobą”. Warsztat ten był pierwszym spotkaniem w ramach pięciospotkaniowego cyklu pt. „Dekonstrukcje tożsamości”, ukierunkowanego na poszerzenie samowiedzy w zakresie identyfikacji tożsamościowej⁵. Zgodnie z jego koncepcją celem pierwszego spotkania było zainicjowanie osobistej refleksji tożsamościowej, która odwoływała się do tożsamości indywidualnej, rozumianej „jako indywidualna koncepcja siebie utworzona na bazie relacji z otoczeniem społecznym” [Józefowski, Florczykiewicz, 2015, s. 64]. Problematyka spotkania została zasugerowana w treści treningu wyobrazeniowego, który w autorskiej koncepcji warsztatu E. Józefowskiego jest pierwszym etapem działania warsztatowego. Zawarta w nim inspiracja odwoływała się do obrazu dziecka rysującego głowonogi, co miało zainicjować retrospektywne wspomnienia sięgające najbardziej odległych wydarzeń biograficznych zapisanych w pamięci. Zakładano, że przywołane obrazy pozwolą na uświadomienie sobie początku identyfikacji siebie jako osoby odrębnej od otoczenia, który przyjęto za początek tożsamości, stając się punktem wyjścia dla dokonanych przekształceń w zakresie wiedzy o sobie.

Przeprowadzono badania jakościowe. Ich przedmiotem była narracja wizualna, analizie poddano obraz, wypowiedzi oraz prace kreacji jednego z uczestników warsztatu - mężczyzny z przedziału wiekowego 18-30 lat, posiadającego wykształcenie plastyczne. Jego

⁵ Zaprezentowana analiza została wykonana w ramach obszerniejszych badań nad efektywnością warsztatu twórczego, które zostały zaprezentowane w monografii: Józefowski, Florczykiewicz, *Warsztat twórczy jako okazja rozwoju podmiotowego w przestrzeni sztuki*, Wrocław 2015.

wybór był podyktowany wartością diagnostyczną zebranego materiału badawczego. Celem przeprowadzonej analizy było określenie zakresu i treści samowiedzy zyskanych podczas spotkania warsztatowego. Ich wskaźnikiem były dane z analizy formalnej obrazu dokonanej w kontekście problematyki warsztatu i wypowiedzi autora – założono, że wizualnym odzwierciedleniem autonarracji jest forma artystyczna.

Autonarracja wizualna jako obszar budowania samowiedzy w świetle ustaleń badawczych

Tożsamość indywidualna, która zgodnie z zamysłem warsztatu miała być rozwijana, jest charakterystyką siebie dokonywaną przez podmiot. Obejmuje ocenę siebie w aspektach: wyglądu, kompetencji, poglądów, funkcjonowania społecznego. Postrzegane cechy i przywołana pamięć wydarzeń biograficznych wskazują istotne podmiotowo wartości, które aktualnie angażują uwagę i motywację jednostki.

Treści narracji wizualnej ujawniają się w formie artystycznej kompozycji. Zawarte w niej symbole wizualne oraz metafory utworzone na ich bazie składają się na treść przekazu. Dokonano zatem analizy formalnej obrazu namalowanego podczas spotkania, osadzając interpretację w kontekście określonym przez problematykę spotkania.

Powstała kompozycja jest figuratywna. Na tle pejzażu z drzewami bez liści widnieją dwie postacie w czerwonych ubraniach. Jedna, usytuowana po prawo, siedzi przy stoliku na wysokim krześle. Coś pisze albo rysuje w wielkim skupieniu, nie zwracając uwagi na otoczenie. Postać ta jest malowana realistycznie, wyglądem przypomina autora, co zresztą sugeruje napis „ja” umieszczony nad nią - w prawym górnym rogu obrazu. Za nią, po lewej stronie widnieje druga, gigantyczna postać. Została namalowana schematycznie - wyznaczona przez prostokąt i linie. W miejscu głowy została umieszczona nieokreślona ściślej, rozmazana plama w kolorze brązu. Nad postacią widnieje napis „on”. Postać ta pochyla się w stronę postaci

realistycznej w geście, który sugeruje, że chce ją schwycić wielką, wielopalczą dłoń.

Obie postacie są jakby wrosnięte w ziemię i oplecione dodatkowo korzeniami, co wskazuje na ich osadzenie w otaczającej rzeczywistości. Jednakowa kolorystyka, którą zastosowano do namalowania obu postaci oraz zasugerowana relacja między nimi rodzą przypuszczenie, że symbolizują one tę samą osobę jakby w dwóch odsłonach czasoprzestrzeni. Odrealnienie postaci usytuowanej po lewej stronie sugeruje inność, niedopasowanie do rzeczywistości postaci prawej, która w sposób widoczny dystansuje się do niej, o czym świadczy usytuowanie tyłem i skupienie na aktualnej czynności. Napis „on” sugeruje niski poziom identyfikacji z tą postacią i reprezentowanymi przez nią wartościami.

Mroczna, surrealistyczna sceneria wydobyta poprzez mocne kontrasty barwne zieleni, czerwieni i oranżów wskazuje na nasycenie ukazanej rzeczywistości silnymi emocjami.

W kontekście problematyki warsztatu można przypuszczać, że ukazana relacja między postaciami dotyczy ścierania się podmiotowości symbolizowanej przez „ja” z zewnętrznymi wpływami reprezentowanymi przez „on”. Wpływy te wydają się być już odległe, o czym pozwala sądzić usytuowanie „on” za „ja”, co sugeruje przeszłość oraz dystansowanie się „ja”. Zgeometryzowany kształt postaci „on” i rozmazany kształt głowy sugeruje odczucie nieznanowości, obcości siebie w przeszłości.

Można przypuszczać, że przekaz zawarty w obrazie odnosi się do momentu biograficznego wyłonienia tożsamości indywidualnej. Dla autora wiąże się to ze świadomym oddzieleniem od wpływów, w których jest osadzony. Rozdzielnie postaci na dwie, reprezentujące inne tożsamości, wskazuje na świadome oddzielenie własnych potrzeb i dążeń od tych narzuconych z zewnątrz, których reprezentantem jest „on”.

W omawianym przypadku treści identyfikowane z początkiem tożsamości odnoszą się do uzyskania samodzielności twórczej, na co wskazuje wypowiedź autora: „Moje myślenie wtedy o rysunku opie-

rało się głównie na tym, co mi sugerował mój tato, od którego uczyłem się rysunku. (...) Nie mogłem sam narysować sobie po prostu czegoś, tylko słuchałem rad kogoś, kto mi coś mówił. Nie myślałem wtedy o sobie samym, że mógłbym faktycznie coś rysować i będzie to się wiązało bardzo z moim życiem. (...) ta głowa jest tutaj nieokreślona, (...) wtedy nie miałem takiej określonej tożsamości.”

Jak wskazuje przytoczona wypowiedź, twórczość artystyczna jest postrzegana przez autora jako wartość określająca jego tożsamość: „to jest głównie tym, co mnie kształtowało, rysowanie i przygoda moja ze sztuką”. Narracja towarzysząca kreacji plastycznej pozwoliła autorowi uświadomić sobie ten fakt, jak również zrozumieć, że mimo iż obecnie autor samodzielnie kształtuje swój styl artystyczny, to wpływy, którym podlegał w dzieciństwie są jego istotną częścią. „Ta postać po prawej, bardziej konkretna, sprecyzowana, to rzeczywiście jestem ja, teraz, już taki bardziej określony, bardziej wykształcony, dlatego też napisałem na górze „on” i „ja” (...), a ja dlatego jestem tak wysoko, sam patrzę już na to wszystko z góry, moje odczucia to są już moje własne.”

Obserwacja pracy nad obrazem pokazuje drogę dochodzenia do tych treści. Malowanie zostało rozpoczęte po długim czasie skupienia i namysłu. Autor długo przygotowywał farby i stanowisko pracy, wychodząc kilkakrotnie z sali. Od pierwszych szkiców aż do finalnej kompozycji narracja prowadzona była konsekwentnie, bez przekształceń powstających form wizualnych. Na początku pojawiła się schematycznie wyznaczona duża postać „on”, pozbawiona głowy, co wskazuje na poddanie się sugestii inspiracji warsztatowej zawartej w treningu wyobrażeniowym w treści: „Przypominam sobie postać głowonoga rysowanego przez siebie”. Jak wynika z wypowiedzi autora, kształt tej postaci odwzorowuje jego sposób rysowania głowonogów: „Ja w ten sposób zawsze rysowałem ludzi, będąc małym. (...) I często skupiałem się na tym, żeby narysować głowę, ale ta głowa mi nie wychodziła”. Postać głowonoga symbolizuje nieukształtowaną jeszcze tożsamość autora z okresu dzieciństwa - ta myśl stała się punktem wyjścia rozwijanej narracji. Przeciwwagą dla niej jest postać

„ja”, przedstawiająca autora siedzącego przy stole i rysującego (o tym, że jest to autoportret świadczy podobieństwo wyglądu oraz komentarz wyrażony w później dodanym podpisie: „ja”). Jak można się domyślać, wątek wewnętrznego dialogu towarzyszącego tej fazie tworzenia dotyczył relacji między „ja” z dzieciństwa a teraźniejszym. Identyfikacja tej relacji stała się głównym tematem narracji wizualnej.

Pejzaż z drzewami bez liści, malowany w dalszym etapie pracy nad obrazem, dopełniał treści przekazu przez symboliczne oplatanie korzeniami obu postaci. Zawarta w tym sugestia kieruje uwagę na jedno źródło kształtujących je wpływów i wartości, które oddziałują na nie niezmiennie. Surrealistyczna sceneria, wyznaczona mocnymi kontrastami barwnymi, określa rzeczywistość tych postaci, nasyconą silnymi emocjami. Zdecydowanie jest to jedna rzeczywistość, zestawienie w niej dwóch odrębnych światów osoby, ich ścieranie się ze sobą prowokuje dyskusję nad kształtowaniem się tożsamości i jej treściami. Pojawienie się w końcowej fazie pracy nad kompozycją podpisów postaci („on”, „ja”) świadczy o zakończonym procesie identyfikacji siebie.

Podsumowanie

Przedstawiona analiza ukazuje proces poszerzania samowiedzy w kreacji plastycznej inicjowanej w warsztacie twórczym. Zakres treści, które w omawianym przykładzie dotyczyły tożsamości, jest określany w koncepcji warsztatu. Uzyskane rezultaty wskazują, że przestrzenią budowania samowiedzy staje się narracja wizualna. Struktura artystyczna tworzonej kompozycji pozwala na identyfikację ważnych treści. „Układanie” w kompozycji obiektów wizualnych pozwala na poszerzenie interpretacji o aspekty sugerowane formą wizualną, np. dostrzeżone relacje między zamieszczonymi symbolami. Mentalne strukturyzowanie symbolizujących ich treści prowadzi do modyfikacji tworzonej przez nie umysłowej reprezentacji rzeczywistości – w omawianym przykładzie owa rzeczywistość dotyczy wiedzy o sobie.

Badania dowodzą efektywności warsztatu twórczego w rozwoju podmiotowym, co uzasadnia jego zastosowanie w praktyce pedagogicznej. Ze względu na zakres realizowanych celów należy podkreślić szczególną przydatność tej metody w działaniach z obszaru pedagogiki inkluzyjnej.

Bibliografia

- Grzegorek T., 2003, *Czy psychologii potrzebna jest jakaś koncepcja przedmiotu doświadczenia zmysłowego?*, w: Krzyżewski K. (red.), *Doświadczenie indywidualne. Szczególny rodzaj poznania i wyróżniona postać pamięci*, Wydawnictwo UJ, Kraków.
- Maruszewski T., 2002, *Psychologia poznania*, GWP, Gdańsk.
- Młodkowski J., 1998, *Aktywność wizualna człowieka*, PWN, Warszawa-Łódź.
- Trzebiński J., 2002, *Narracja jako sposób rozumienia świata*, GWP, Gdańsk.
- Józefowski E., 2012, *Arteterapia w sztuce i edukacji*, UAM, Poznań.
- Józefowski E., Florczykiewicz J., 2015, *Warsztat twórczy jako okazja rozwoju podmiotowego w przestrzeni sztuki*, JAKS, Wrocław.
- Piaget J., 1977, *Dokąd zmierza edukacja*, PWN, Warszawa.
- Straś-Romanowska M., 1997, *Hermeneutyka w psychologicznych badaniach jakościowych*, w: Gałdowa A. (red.), *Hermeneutyka a psychologia*, Wydawnictwo UJ, Kraków.
- Wunenburger J.J., 2011, *Filozofia obrazów*, Wydawnictwo słowo/obraz terytoria, Gdańsk.
- Zacharuk T., 2011, *Edukacja włączająca szansą dla wszystkich uczniów*, „Meritum. Mazowiecki Kwartalnik Edukacyjny”, nr 1 (20).